

Dr Đorđe Cvijanović, nastavnik*
Osnovna škola „Slobodan Bajić Paja”, Sremska Mitrovica
Dr Mia Marić, redovni profesor**
Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru
Dr Aleksandar Janković, vanredni profesor***
Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru

Originalni naučni rad
UDK: 371.14
DOI: 10.5937/IstrPed2202323C

KOMUNIKACIJA I USAVRŠAVANJE KAO PREDIKTORI ODNOSA UČITELJA (SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOG ETNICITETA) PREMA DRUŠTVENIM SADRŽAJIMA U NASTAVI PRIRODE I DRUŠTVA

Apstrakt: Istraživanje je imalo cilj da ispita doprinos dva značajna faktora, a to su međusobna komunikacija i stručno usavršavanje, formiranju odnosa učitelja različite etničke pripadnosti prema realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva. Uzorkom je obuhvaćen ukupno 301 učitelj srpske, hrvatske i bošnjačke nacionalnosti. Rezultati dobijeni ovim istraživanjem govore da razvijena komunikacija između učitelja, kroz svoje delovanje, doprinosi razvoju i unapređenju pozitivnih stavova prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, a što ima za posledicu povećanje efikasnosti vaspitno-obrazovnog procesa. Rezultatima je utvrđeno i da postoji statistički značajan doprinos predikciji stavova učitelja prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva i od strane faktora stručnog usavršavanja, i to na taj način što izraženije prisustvo i kvalitet stručnog usavršavanja značajno deluje na razvoj i formiranje pozitivnih stavova prema sadržajima o društvu. Pored teorijskog rasvetljavanja uloge i značaja važnih koncepata koji su u vezi sa društvenim sadržajima i odnosom učitelja prema njima, u praktičnom smislu doprinos ovog istraživanja ogleda se u implikacijama značajnih veza među delovanjem različitih faktora u domenu vaspitno-obrazovnih ishoda u zemljama regiona (Srbija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina). U skladu sa tim, praktične implikacije ukazuju na to da kroz obrazovne politike treba podsticati veću međusobnu komunikaciju među prosvetnim radnicima i omogućiti što bolje uslove za kontinuirano formalno i neformalno obrazovanje učitelja kroz celoživotno učenje u zemljama regiona.

Ključne reči: komunikacija, nastavni sadržaji o društvu, učitelji, usavršavanje.

COMMUNICATION AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT AS PREDICTORS OF ATTITUDES OF TEACHERS (SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAN ETHNICITY) TOWARDS SOCIAL CONTENTS IN THE TEACHING NATURE AND SOCIETY

Abstract: The research aimed to examine the contribution of two important factors, communication and professional development, to the formation of attitudes of teachers of different ethnicities towards the realization of social content in the teaching of nature and society. The sample included a total of 301 teachers of Serbian, Croatian and Bosnian ethnicity. The results obtained by the research show that the developed communication between teachers, through their actions, contributes to the development and improvement of positive attitudes towards social content in the

---

*cvijanovicdj@gmail.com

**mia.marić@pef.uns.ac.rs

***aleksjankovic@gmail.com

teaching of nature and society, which results in increased efficiency of the educational process. The results show that there is a statistically significant contribution to the prediction of teachers' attitudes towards social content in teaching nature and society by the factors of professional development, too, in such a way that the more pronounced presence and quality of professional development significantly affects the development and formation of positive attitudes about society contents. In addition to the theoretical explanation of the role and importance of important concepts related to social content and teachers' attitudes towards them, in practical terms, the contribution of this research is reflected in the implications of significant relations between various factors in the field of educational outcomes in the region (Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina). In line with that, the practical implications indicate that through educational policies, greater mutual communication between educators should be encouraged and better conditions should be provided for continuous formal and non-formal education of teachers, through lifelong learning in the countries of the region.

Key words: communication, teaching contents about society, teachers, education.

Uvod

Intenzivne društvene promene pred školu, kao instituciju društvenog i obrazovnog karaktera, postavljaju brojne izazove, zahteve i očekivanja. Reforme obrazovnog sistema implementiraju se i menjaju, pri čemu se od učitelja konstantno očekuje da organizaciju rada u školama učine inovativnijom i efikasnijom. Stoga je neophodno da se učitelji brzo i adekvatno prilagode zahtevima savremenog vaspitno-obrazovnog procesa i smernicama koje proizilaze iz obrazovnih politika koje su karakteristične za odgovarajući društveni kontekst i vremenski okvir (Bognar, 2008). U tom smislu, faktori kao što su međusobna komunikacija i razmena među vaspitno-obrazovnim radnicima, kao i kontinuirana stručna edukacija, predstavljaju važne uslove uspešne adaptacije novonastalim zahtevima i okolnostima, te kvalitetne realizacije nastavnih sadržaja u praksi, pri čemu se to posebno odnosi na usvajanje sadržaja o društvenim procesima i pojavama, koji su podložniji transformaciji i promenama, prateći globalne društvene tendencije (Sakač i Marić, 2014).

Aktuelne promene u društvenim procesima uslovile su i izvesnu kritiku škole i zahteve za prilagođavanjem savremenim tendencijama u društvu (Španović, 2008). Kroz nastavu prirode i društva učenici upoznaju elementarne odnose među pojavama, uočavaju uzroke i posledice između prirodnih i društvenih fenomena, uviđajući doprinos čoveka u menjanju prirode i društva (Cvjetičanin, Segedinac i Halaši, 2010). Tako nastava prirode i društva ima važnu ulogu u razvoju ličnosti učenika, formiranju njihovih socio-emiocionalnih kompetencija, te vrednosnih orijentacija i spremnosti da se bude aktivan član društvene zajednice.

S obzirom na potrebe istraživanja u domenu socijalnih transformacija i njihovih praktičnih implikacija u različitim domenima, u novije vreme se sprovode komparativne analize stavova i sa njima povezanih činilaca kod učitelja u zemljama regiona. Upravo u kontekstu sve intenzivnijih društvenih tokova i sveobuhvatnijih zahteva za prilagođavanjem, studije pokazuju i opštu sklonost ka promenama odnosa i stavova prema društvenim fenomenima tokom vremena (Bohner & Wanke, 2002; Schwarz & Bohner, 2001). Iz tog razloga, značajno je u kontinuitetu pratiti različite faktore koji doprinose formiranju odnosa i stavova učitelja, u okviru obrazovnih sistema u zemljama regiona, shodno društvenim okolnostima, pri čemu se ove promene, čini se, najviše i najintenzivnije ogledaju baš u domenu izučavanja sadržaja o društvu.

Analiza nastavnih programa u kojima se obrađuju društveni sadržaji, sa posebnim naglaskom na fenomenima koji se odnose na društvene odnose i stanja, upućuje na izvesne sličnosti i razlike u ovim programskim sadržajima u Srbiji, Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Nazivi predmeta u kojima se

izučavaju ovakvi sadržaji su sličnog ili čak istog naziva u ove tri zemlje regiona – *Priroda i društvo*, *Društvo*, *Svet oko nas*, *Moja okolina* i sl. Primećuje se postojanje zajedničkih tematskih celina, koje se odnose na kulturno-istorijsku prošlost i njenu vezu sa prirodno-geografskim odrednicama specifičnim za određenu zemlju regiona. Takođe, izučavaju se karakteristični društveni procesi i društvene grupe i uloge, te očekivana ponašanja povezana sa njima. Učenici se uče odgovornom odnosu prema članovima zajednice u okviru neposrednog društvenog okruženja, kao što su škola, vršnjačka grupa i porodica. Upoznaju se sa važnim socijalnim pojmovima, kao što su multikulturalnost, tolerancija, saradnja, prihvatanje, timski duh, prava deteta, te njihovim implikacijama u svakodnevnom životu. Prema tome, u sve tri zemlje uglavnom dominiraju slične tematske celine, s tim što se očigledne razlike ogledaju prvenstveno u domenu kulturno-istorijskih (značajni događaji iz domena nacionalne istorije, državni i verski praznici, običaji) i geografskih specifičnosti (odrednice konkretnog geografskog prostora), povezanih sa njima.

Odnos učitelja prema sadržajima o društvu posebno je bitan za formiranje stavova i odnosa dece i mladih generacija prema društvu i društvenim fenomenima, s obzirom da učenici znanja i stavove o društvenim pojavama, kao i ponašanja koja proističu iz njih, usvajaju i direktnim putem kroz nastavne sadržaje, ali i putem učenja po modelu, kroz odnos učitelja i nastavnika prema ovim sadržajima. Pri tome se šalju i određene implicitne i manje direktne poruke kojih neretko ni sami nastavnici u potpunosti nisu svesni, a i te kako utiču na oblikovanje i formiranje stavova učenika, što je sve nužno uzeti u obzor prilikom razmatranja činilaca koji deluju na formiranje odnosa prema društvenim temama.

Priroda relacija učitelja i nastavnika prema određenim sadržajima u direktnoj je vezi i sa njihovim kvalitetom rada, motivacijom i posvećenošću, a time i sa uspešnošću u realizaciji vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadataka, naročito u kontekstu globalizacije i promena koje zahvataju brojne segmente društva, a koje je nužno inkorporirati i ispratiti kroz društveno osetljiv obrazovni proces (Jerneiđ i Kutleša, 2012; Sakač i Marić, 2014). Prema tome, što pozitivniji odnos prema određenim sadržajima učitelji i nastavnici imaju, očekuje se da će svoje profesionalne zadatke u tom nastavnom domenu realizovati uspešnije i posvećenije. Tako u kontekstu sadržaja o društvu i značajnih društvenih transformacija, posebno u zemljama regiona, međusobna komunikacija među nastavnim osobljem i stalno stručno usavršavanje dobijaju primarni značaj, kako bi se i sami učitelji i nastavnici što adekvatnije pripremili, prilagodili i uspešno odgovorili zahtevima realizacije nastave iz ovog domena.

Kroz međusobnu komunikaciju očekuje se da učitelji i nastavnici razmenjuju znanja, iskustva i stavove, što doprinosi širenju perspektive i sagledavanju društvenih sadržaja, pojava i fenomena sveobuhvatnije i sa više kritičke analize. Ovo dalje doprinosi njihovom boljem razumevanju pojava i odnosa u društvu, realističnijem sagledavanju društvenih tokova i boljem prihvatanju promena koje zahteva savremena nastava, a u kontekstu izučavanja društvenih fenomena, čime se podstiču i razvijaju njihove kompetencije, a samim tim gradi i pozitivan odnos prema sadržajima o društvu (Bjekić i Zlatić, 2006; Dimleby & Burton, 1998).

Kontinuirano usavršavanje i edukacija učitelja i nastavnika u domenu društvenih promena i fenomena koji ih prate, još direktnije doprinosi kompetencijama i njihovom razvoju pozitivnog odnosa prema realizaciji sadržaja o društvu. Što su učitelji i nastavnici spremniji i više u toku sa zahtevima koji se pred njih postavljaju u okviru sadržaja o društvenim pojavama i procesima, bilo da su znanja i veštine stekli formalnim celoživotnim učenjem ili kroz manje formalnu edukaciju, njihovi stavovi i odnos prema sadržajima biće pozitivniji i samim tim će i kod dece intenzivirati zainteresovanost i posevećenost za izučavanje društvenih fenomena (Kamenarac, 2010; Sakač i Marić, 2014).

Metodološki okvir istraživanja

Problem i predmet istraživanja

Problem ovog istraživanja može se iskazati u vidu sledećeg pitanja: *da li i u kojoj meri međusobna komunikacija i stručno usavršavanje učitelja doprinose formiranju njihovog pozitivnog odnosa prema realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva?* Prema tome, predmet istraživanja predstavlja odnos koji učitelji imaju prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva u tri zemlje obuhvaćene uzorkom ispitanika, a za koji se pretpostavlja da može varirati u zavisnosti od međusobne komunikacije učitelja i stručnog usavršavanja.

Sa svrhom reprezentativnosti i šire primene očekivanih rezultata, a posebno u kontekstu izučavanja društvenih fenomena, istraživanjem su obuhvaćeni učitelji tri etniciteta iz zemalja regiona – Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje u određenoj meri dele blisku društveno-kulturnu perspektivu. Shodno tome, praktične implikacije istraživanja će se ogledati na planu smernica za unapređenje obrazovanja u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kroz podsticanje onih faktora koji se kroz ovo istraživanje pokažu značajnim za razvoj pozitivnog odnosa učitelja prema realizaciji sadržaja o društvu.

Cilj i zadaci istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja predstavlja ispitivanje doprinosa dva značajna faktora, a to su međusobna komunikacija i stručno usavršavanje, formiranju odnosa učitelja tri različite etničke pripadnosti prema realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva. Ovaj cilj proistekao je iz značaja koji društveni sadržaji i odnos učitelja prema realizaciji istih imaju u domenu formiranja stavova i razvoja celokupne ličnosti učenika, kao i u kontekstu uspešnosti realizacije i ostvarenja vaspitno-obrazovnih zadataka i ciljeva, kada je reč o domenu usvajanja sadržaja o društvu.

Na osnovu navedenog cilja, proistekla su dva ključna istraživačka zadatka: 1) ispitivanje doprinosa međusobne komunikacije formiranju odnosa učitelja prema realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva i 2) ispitivanje doprinosa stručnog usavršavanja formiranju odnosa učitelja prema realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva.

U skladu sa postavljenim ciljem, nezavisne varijable istraživanja čine: stepen međusobne komunikacije među učiteljima i prisustvo i kvalitet stručnog usavršavanja učitelja, dok zavisnu varijablu predstavlja odnos prema realizaciji sadržaja o društvu, izražen u vidu manje ili više pozitivnih stavova prema društvenim sadržajima.

Hipoteze istraživanja

Na osnovu postavljenog problema u istraživanju, definisane su i osnovne hipoteze istraživanja. Tako prva hipoteza glasi: *Razvijena odgovarajuća međusobna komunikacija između učitelja svojim delovanjem doprinosi razvoju i unapređenju pozitivnih stavova prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, a što ima za posledicu povećanje efikasnosti vaspitno-obrazovnog procesa.* Dakle, prva pretpostavka se odnosi na relaciju socijalnih odnosa i odnosa prema društvenim sadržajima u domenu nastave prirode i društva.

Drugom hipotezom analizirane su relacije stručnog usavršavanja i odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva. Pretpostavljeno je da učitelji, koji imaju viši skor na skali stručnog usavršavanja, imaju i pozitivniji stav prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, pa je druga hipoteza formulisana na sledeći način: *Postoji statistički značajan doprinos*

pozitivnim stavovima učitelja prema društvenim sadržajima nastave prirode i društva od strane faktora stručnog usavršavanja.

Istraživačke metode, tehnike i instrumenti

Istraživanje je sprovedeno u formi korelacionog istraživačkog nacрта, uz upotrebu pristupa teorijske analize, analitičko-deskriptivne metode i metoda korelacije.

Za prikupljanje podataka korišćena je skala stavova o realizaciji društvenih sadržaja u nastavi prirode i društva, u formi Likertovog tipa, konstruisana za potrebe ovog istraživanja. Ispitanici su imali zadatak da za svaku tvrdnju izraze stepen svog slaganja ili neslaganja, odabirom jednog od pet ponuđenih odgovora na petostepenoj skali Likertovog tipa („potpuno se slažem”, „slažem se”, „neodlučan sam”, „ne slažem se” i „uopšte se ne slažem”). Sumiranjem skorova za svaku tvrdnju izražen je ukupan skor koji govori o opštem stavu ispitanika prema realizaciji sadržaja o društvu, koji u određenoj meri može biti više ili manje pozitivan, odnosno, negativan. Pouzdanost instrumenta proverena je pomoću koeficijenta unutrašnje pouzdanosti (Kronbahov alfa) i bila je zadovoljavajuća.

Odnos učitelja prema sadržajima o društvu meren je uz pomoć odgovarajuće subskale ovog instrumenta, koja se sastojala od 16 pitanja, pri čemu visok sumacioni skor na subskali označava pozitivan odnos prema društvenim sadržajima, dok nizak skor označava negativniji odnos. Pod pozitivnim odnosom prema sadržajima o društvu podrazumeva se da učitelji visoko vrednuju kvalitet ovih sadržaja, da smatraju da sadržaji odgovaraju ciljevima i očekivanim ishodima predmeta u kojima se realizuju, da uspešno podstiču i doprinose društvenom razvoju učenika, da su sadržaji adekvatno usklađeni i povezani sa drugim nastavnim predmetima, te da je svrsishodno se na određen način prožimaju kroz kompletan kurikulum, da su sadržaji adekvatno zastupljeni kroz odgovarajuću udžbeničku literaturu, da je praktična primenljivost sadržaja odgovarajuća, da su sadržaji usklađeni sa nastavnim programima savremenih evropskih zemalja, da kod učenika podstiču univerzalne vrednosti, kao što su tolerancija, demokratija i negovanje multikulturalnosti, a suzbijaju pojavu diskriminacije i agresivnih tendencija u društvu.

Negativan odnos prema društvenim sadržajima manifestuje se u suprotnom smeru, odnosno, učitelji u ovom slučaju, nisko vrednuju kvalitet ovih sadržaja, smatraju da oni ne odgovaraju ciljevima i očekivanim ishodima predmeta u kojima se realizuju, da ne podstiču i ne doprinose društvenom razvoju učenika, da sadržaji nisu adekvatno usklađeni i povezani sa drugim nastavnim predmetima, ne vide ulogu prožimanja i zastupljenosti ovih sadržaja kroz kompletan kurikulum, smatraju da sadržaji nisu adekvatno zastupljeni kroz odgovarajuću udžbeničku literaturu, da praktična primenljivost sadržaja nije odgovarajuća, da sadržaji nisu usklađeni sa nastavnim programima savremenih evropskih zemalja, da kod učenika ne podstiču univerzalne vrednosti, kao što su tolerancija, demokratija i negovanje multikulturalnosti i ne suzbijaju pojavu diskriminacije i agresivnih socijalnih tendencija.

Varijable međusobna komunikacija učitelja i stručno usavršavanje merene su sa dve subskale mernog instrumenta, pri čemu je svaka od njih sačinjena od po 11 pitanja. Visok sumacioni skor na ovim subskalama upućuje na visok nivo i kvalitet međusobne komunikacije učitelja, odnosno, visok stepen i kvalitet stručnog usavršavanja, i obrnuto, niski skorovi upućuju na niži nivo izraženosti merene dimenzije.

Kada je reč o međusobnoj komunikaciji učitelja, ona reprezentuje prvenstveno neposrednu međusobnu komunikaciju među učiteljima zaposlenim u okviru iste škole. Viši skor upućuje na to da učitelji smatraju da slobodno, u atmosferi uvažavanja i podrške, mogu da razgovaraju sa drugim kolegama o nastavnim sadržajima o društvu, nastavnim iskustvima, eventualnim teškoćama, dilemama i nedoumicama u vezi realizacije ovih sadržaja, da misle da je dobra socijalna atmosfera i

kvalitetna komunikacija u neposrednom radnom okruženju od značaja za efikasnu realizaciju upravo sadržaja o društvu, kao i da smatraju da se u demokratskom duhu, i uz uvažavanje različitosti, učitelji ohrabruju da u konstruktivnoj diskusiji prevazilaze nerazumevanje oko određenih socijalnih pitanja i tako izbegnu eventualne konflikte.

Što se tiče *stručnog usavršavanja*, ovde se podrazumeva vrednovanje kontinuiranog usavršavanja u domenu realizacije društvenih sadržaja, koji su u odnosu na druge sadržaje, posebno oblikovani dinamikom intenzivnih društvenih promena. Pri tome se posebno misli na usvajanje i analizu koncepata, kao što su multikulturalnost, demokratija, tolerancija, empatija, inkluzija, različitost, lični i socijalni identitet i sl., kao i praktikovanje odgovarajućih metoda rada pri realizaciji sadržaja sa ovakvom socijalnom tematikom. Takođe, ovde se ubrajaju i određeni konkretni društveno-istorijski događaji i socijalne promene i tendencije, koje se mogu analizirati iz različitih uglova. Tako visoke skorove na ovoj dimenziji postižu ispitanici koji visoko vrednuju stalno stručno usavršavanje u ovom domenu vaspitno-obrazovnog rada, pohađaju i aktivno učestvuju na naučno-stručnim skupovima koji se bave realizacijom sadržaja o društvu, uzimaju učešće u susretima učitelja koji se bave ovom tematikom, kontinuirano prate relevantnu i savremenu naučno-stručnu literaturu koja se bavi obradom društvenih sadržaja, te smatraju da učešće u relevantnim obukama i seminarima doprinosi kvalitetu njihovog odnosa prema sadržajima o društvu i praktičnoj realizaciji nastave.

Statistička obrada podataka, koji su prikupljeni istraživanjem, sprovedena je upotrebom jedne od verzija softverskog paketa SPSS, za statističku obradu podataka, i to korišćenjem postupaka deskriptivne statistike i statistike zaključivanja. Za korelacionu analizu korišćeni su parametrijski Pirsonov koeficijent korelacije i regresiona analiza, da bi se ispitala povezanost između obuhvaćenih varijabli.

Uzorak ispitanika

Ispitivanjem je obuhvaćen ukupno 301 učitelj iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pri čemu je odabir ispitanika u uzorku bio proporcionalno raspoređen (okvirno, po 100 ispitanika iz svake od uključenih zemalja). Takođe, zbog reprezentativnosti, gradovi u kojima se realizovao istraživanje, a to su Sremska Mitrovica, Vukovar i Tuzla, odabrani su po principu sličnosti, kada se radi o veličini i broju stanovnika. Primenjena je tehnika anketiranja, u grupama od 15 do 25 subjekata. Proces anketiranja trajao je u proseku 30 minuta i nisu zabeležene nikakve teškoće. Kada je reč o polnoj strukturi, bilo je 56 ispitanika muškog pola (18,6%) i 245 ispitanika ženskog pola (81,4%).

Rezultati

U tabeli 1 prikazano je da postoji određena korelacija između socijalne komunikacije među učiteljima i pozitivnog odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi i ta povezanost je statistički značajna.

Tabela 1. Izvod iz matrice korelacije između komunikacije i pozitivnog odnosa prema sadržajima o društvu

Odnos prema društvenim sadržajima		
Komunikacija i socijalni odnosi	Pirsonov koeficijent korelacije	.199**
	Statistička značajnost	.001

Kako bi se utvrdilo da li, i ako da, u kojoj meri komunikacija i socijalni odnosi doprinose objašnjenju pozitivnog stava prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, urađena je regresiona analiza, a rezultati su prikazani u narednim tabelama.

Tabela 2. Prikaz predikcije i varijanse za doprinos komunikacije odnosu prema društvenim sadržajima u nastavi

Model	R	R ²
1	.199	.040

Legenda: R – Pirsonov koeficijent; R² – Varijansa

U tabeli 2 prikazano je da postoji određena predikcija odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi komunikacijom i socijalnim odnosima, te da je 4% ukupne varijanse objašnjeno navedenim prediktorom. Uočljiva je statistička značajnost predikcije odnosa prema sadržajima o društvu u nastavi, na nivou značajnosti od .001.

Tabela 3. Prikaz F testa i statističke značajnosti za doprinos komunikacije odnosu prema društvenim sadržajima

Model	F	p
1	regresija 11.818	.001

Legenda: F – veličina analize varijanse; p – statistička značajnost

U tabeli 3 vidi se da prediktor statistički značajno doprinosi objašnjenju odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi, takođe na nivou od .001, kao što je i u tabeli 2.

Tabela 4. Prikaz doprinosa komunikacije i socijalnih odnosa predikciji odnosa prema društvenim sadržajima

Model	B	Beta	t	p
1 konstanta Komunikacija i socijalni odnosi	.396	.199	3.438	.001

Na osnovu prikaza statističke značajnosti doprinosa komunikacije i socijalnih odnosa za predikciju sadržaja nastave u tabeli 4 i ostalih prethodno izvedenih rezultata, dolazi se do zaključka da su komunikacija i socijalni odnosi značajan faktor u objašnjenju stava prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, i samim tim je prva pretpostavka potvrđena. Ona ukazuje na to da razvijena značajna komunikacija između učitelja kroz svoje delovanje doprinosi razvoju i unapređenju stavova prema društvenim sadržajima nastave prirode i društva, a što dalje ima za posledicu povećanje efikasnosti vaspitno-obrazovnog procesa.

Analiza odnosa stručnog usavršavanja i odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva je pokazala da postoji umerena korelacija, tj. da su testirane varijable značajno povezane, što je u tabeli 5 i prikazano.

Tabela 5. Izvod iz matrice korelacije

Odnos prema društvenim sadržajima		
Stručno usavršavanje	Pirsonov koeficijent korelacije	.523**
	Statistička značajnost	.000

Rezultati regresione analize pokazuju da postoji umerena predikcija odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi od strane stručnog usavršavanja, odnosno da je 27,4% ukupne varijanse objašnjeno navedenim prediktorom, što je prikazano u tabeli 6.

Tabela 6. Prikaz predikcije i varijanse za doprinos stručnog usavršavanja odnosu prema društvenim sadržajima

Model	R	R ²
1	.523	.274

Legenda: R – Pirsonov koeficijent; R² – Varijansa

Dalje se uočava da je predikcija odnosa prema društvenim sadržajima stručnim usavršavanjem statistički značajna na nivou značajnosti od .001, što tabela 7 i pokazuje.

Tabela 7. Prikaz F testa i značajnosti za doprinos stručnog usavršavanja odnosu prema društvenim sadržajima

Model	F	p
1	regresija	108.216
		.000

Legenda: F – veličina analize varijanse; p – statistička značajnost

Stručno usavršavanje statistički značajno doprinosi objašnjenju stava prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, takođe na nivou značajnosti, kao što je i u prethodnoj tabeli od .001, a što se može videti u tabeli 8.

Tabela 8. Prikaz doprinosa stručnog usavršavanja za predikciju odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi

Model	B	Beta	t	p
1 konstanta				
Stručno usavršavanje	.709	.523	10.403	.000

Nakon svega prethodno navedenog dolazi se do zaključka da viši nivo stručnog usavršavanja dovodi do pozitivnijeg stava prema društvenim sadržajima u nastavi prirode i društva, odnosno da na pozitivan stav o sadržajima nastave statistički značajno utiče stručno usavršavanje, čime je druga pretpostavka i potvrđena.

Diskusija i zaključci

Savremenom učitelju potrebno je kontinuirano obrazovanje i razvoj kompetencija u različitim domenima tokom obavljanja svoje složene profesionalne uloge. Socijalne veštine i razvijena sposobnost komunikacije preduslov su uspešnog obavljanja kompleksnih vaspitno-obrazovnih zadataka, koji uključuju učenike, roditelje, stručne službe i druga lica koja, po potrebi, učestvuju u ovom procesu. Imajući u vidu veliku ulogu učenja po modelu i mesto koje komunikacija zauzima u nastavi, jasno je koliko su adekvatne komunikacione veštine bitne za razvoj ličnosti i komunikacionih veština učenika, ali i za samu realizaciju nastavnih sadržaja (Previšić, 2003). Uspešna komunikacija između učitelja doprinosi razvoju njihove profesionalne uloge, kroz razmenu iskustava, zajednički pristup rešavanju problema i smanjuje stres koji ova profesija neminovno nosi sa sobom, u sve kompleksnijem društvenom kontekstu. U širem smislu, ovo doprinosi njihovoj uspešnijoj adaptaciji na društvene izazove i boljem prihvatanju svoje socijalne uloge, dok u užem smislu deluje na proaktivniji i kvalitetniji odnos prema realizovanju vaspitno-obrazovnih ciljeva i nastavnih sadržaja (Sakač i Marić, 2014). Prema tome, razvoj i unapređenje komunikacionih kompetencija među učiteljima i njihove međusobne saradnje, razmene i interakcije, trebalo bi da budu jedan od prioriteta, kada je reč o razvoju profesionalnih kompetencija učitelja. S obzirom na značaj koji kvalitet komunikacije i socijalnih odnosa nesumnjivo ima u domenu društvene prilagođenosti i stavova prema društvenoj zajednici, pretpostavljeno je da postoji određena relacija između

međusobne komunikacije i socijalnih odnosa među učiteljima u školama i stavova prema društvenim sadržajima u okviru nastave prirode i društva.

Prva pretpostavka ovog istraživanja da razvijena međusobna komunikacija između učitelja, kroz svoje delovanje, doprinosi razvoju i unapređenju stavova prema društvenim sadržajima nastave prirode i društva, a što ima za posledicu povećanje efikasnosti vaspitno-obrazovnog procesa, potvrđena je. Na osnovu izvoda iz matrice korelacije za odnos prema društvenim sadržajima u nastavi i za komunikaciju i socijalne odnose, moglo se zaključiti da postoji blaga korelacija između komunikacije i socijalnih odnosa i odnosa prema društvenim sadržajima u okviru nastave, i ta povezanost je statistički značajna (videti tabelu 1). Kako bi se utvrdilo da li međusobna komunikacija i socijalni odnosi doprinose objašnjenju stava prema društvenim sadržajima u domenu nastave prirode i društva, i ako doprinose u kojoj je to meri, urađena je regresiona analiza (videti tabelu 2). Dobijeni rezultati su pokazali da postoji blaga predikcija sadržaja nastave socijalnim odnosima, te da je 4% ukupne varijanse objašnjeno navedenim prediktorom. Uočljiva je statistička značajnost predikcije odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi na nivou značajnosti od .001. Prikazom veličine analize varijanse (F testa), videlo se da prediktor statistički značajno doprinosi objašnjenju stavova prema društvenim sadržajima nastave, takođe na nivou statističke značajnosti od .001 (videti tabelu 3).

Na osnovu rezultata došlo se do zaključka da su međusobna komunikacija i socijalni odnosi među učiteljima značajan faktor u objašnjenju njihovih stavova prema društvenim sadržajima u okviru nastave prirode i društva. Pregled postojeće literature (Brajša, 1994; Dimpleby & Burton, 1998), upućuje na trend istraživanja u vezi sa potencijalnim delovanjem socijalnih interakcija između učitelja na njihove stavove prema društvenim sadržajima u nastavi. Podsticaj istraživanju komunikacije i socijalnih odnosa u školama u regionu proizlazi iz činjenice da su učitelji u bližoj prošlosti, pod uticajem društvenih i ekonomskih promena neretko imali poteškoće u komunikaciji i razvijanju adekvatnih odnosa, naročito u vremenu kada obrazovanje nije bilo prioritet država u regionu. Od učitelja se očekuje da ispoljava razumevanje i toleranciju, kao i da unapređuje saradnju među kolegama, bez obzira na potencijalne razlike. Veštine komunikacije učitelja bitan su činilac razvijanja društvenih odnosa u školi, pa su u tom kontekstu u ovom radu i razmotrene, te je potvrđen njihov značaj za realizaciju nastave u domenu društvenih sadržaja.

Profesija učitelja razvija se i menja pod uticajem brojnih društveno uslovljenih faktora. Različiti i složeni činioci deluju na izazove i novine u profesiji učitelja, tako da oni moraju da se u kontinuitetu obrazuju i stručno usavršavaju, tokom celokupne karijere. Dakle, stručno usavršavanje učitelja predstavlja kontinuirano dodatno učenje ili obrazovanje, u formalnom ili neformalnom vidu, proisteklo iz potrebe adaptiranja na nove uslove i odgovora na savremene zahteve vaspitno-obrazovnog procesa. Drugom po redu postavljenom hipotezom ukazana je važnost i potreba proučavanja i istraživanja ovog problema, time što je pretpostavljeno da učitelji, koji imaju viši skor na skali stručnog usavršavanja imaju i pozitivniji stav prema društvenim sadržajima u okviru nastave prirode i društva, odnosno, pretpostavljeno je da postoji statistički značajan doprinos razlika u stavovima učitelja prema društvenim sadržajima nastave prirode i društva od strane njihovog stručnog usavršavanja.

Analiza navedenog odnosa je pokazala da postoji umerena korelacija, to jest da su testirane varijable povezane na nivou statističke značajnosti od .000, što se videlo uvidom u prikaz izvoda iz matrice korelacije (videti tabelu 5). Rezultati regresione analize pokazali su da postoji umerena predikcija odnosa prema društvenim sadržajima u nastavi stručnim usavršavanjem, odnosno da je 27,4% ukupne varijanse objašnjeno navedenim prediktorom (videti tabelu 6). Dalje se, prikazom F testa i statističke značajnosti za stavove prema društvenim sadržajima u nastavi, uočilo da je predikcija društvenih sadržaja nastave, stručnim usavršavanjem, statistički značajna na nivou značajnosti od .001 (videti tabelu 7). Stručno usavršavanje statistički značajno doprinosi objašnjenju stava prema

društvenim sadržajima u okviru nastave prirode i društva, takođe na nivou značajnosti od .001 (videti tabelu 8).

Polazeći od rezultata prethodnih istraživanja sprovedenih u zemljama regiona, može se reći da su nalazi proistekli iz potvrđivanja druge hipoteze u skladu sa rezultatima dobijenim u ranijem periodu (Bognar, 2008; Jorgić, 2011). Naime, rezultati prethodnih studija govore da su učitelji nakon stručnog usavršavanja značajno napredovali u domenu primene različitih i inovativnih načina rada, a efekti su zapaženi i u pozitivnoj promeni stava prema nastavi i nastavnim sadržajima. Shodno tome, i u ovom istraživanju se iz druge potvrđene pretpostavke pokazalo da viši nivo stručnog usavršavanja dovodi do pozitivnijeg stava prema društvenim sadržajima u okviru nastave prirode i društva, odnosno da na stav o društvenim sadržajima u nastavi statistički značajno utiče stručno usavršavanje.

Zaključno se može istaći da je ovo istraživanje ukazalo na nedvosmislen značaj dve grupe faktora od velike važnosti za pozitivan odnos učitelja u zemljama regiona – Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, prema društvenim sadržajima u domenu nastave prirode i društva, a to su adekvatna međusobna komunikacija i socijalna razmena, te kontinuirano i kvalitetno stručno usavršavanje, što je veoma bitno za efikasno sprovođenje vaspitno-obrazovnog procesa, kako u pogledu razvoja kompetencija dece u domenu poznavanja društvenih pojmova i procesa, tako i u razvoju njihovih socio-emocionalnih kompetencija i celokupne ličnosti. Kada je reč o praktičnim implikacijama i smernicama za unapređenje obrazovnih politika u zemljama regiona, važno je naglasiti upravo značaj kontinuiranog obrazovanja i usavršavanja učitelja i nastavnika, te sistematsko podsticanje na kvalitetnu i intenzivnu socijalnu komunikaciju i profesionalnu razmenu među zaposlenima u vaspitno-obrazovnom procesu, posebno kroz različite vidove interaktivnog stručnog usavršavanja, a sa krajnjom svrhom daljeg unapređenja i razvoja pozitivnog odnosa prema zahtevima obrazovnog procesa, prvenstveno u domenu izučavanja društvenih pojmova, koncepata i promena.

Karakteristike učiteljskog kolektiva u školi i profesionalne atmosfere koja vlada u njemu, treba da budu takve da podstiču i omogućavaju intenzivnu međusobnu komunikaciju među učiteljima o različitim aspektima realizacije društvenih sadržaja, načinima rada i praktičnim iskustvima u nastavi, te potencijalnim nedoumicama, preprekama i mogućnostima njihovog prevazilaženja, pri realizaciji sadržaja o društvu. Putem intenzivne socijalne interakcije i međusobne razmene, učitelji dodatno razvijaju svoje kompetencije analize, evaluacije i unapređenja nastavnih sadržaja o društvu i odgovarajućih metoda rada, te razmenjuju svoja iskustva, u atmosferi međusobnog poverenja i uvažavanja, čime se dodatno unapređuje celokupan vaspitno-obrazovni proces.

Što se tiče konkretnih praktičnih smernica za planiranje odgovarajućih edukativnih programa za učitelje, a sa ciljem podsticanja njihovog pozitivnog odnosa prema sadržajima o društvu, programi stručnog usavršavanja koji doprinose pozitivnijem odnosu učitelja prema sadržajima društvenog karaktera, trebalo bi da obuhvate aktuelne društvene teme i procese koji se vezuju za njih, a imaju implikacije za nastavu. U tom smislu, od značaja su svakako koncepti kao što su individualnost, različitost, demokratija, multikulturalnost, tolerancija, empatija, inkluzivnost, integritet, lični i socijalni identitet, prava deteta, život u zajednici i sl. Posebno je potrebno obuhvatiti određene društvene događaje i socijalne promene, koje se mogu posmatrati iz različitih perspektiva. Tako nastavnici različitih ideoloških i političkih opredeljenja mogu imati sasvim različite stavove i pristupe istim sadržajima, što onda odgovarajućim stručnima usavršavanjem svakako treba prevazilaziti. U tom pogledu, od oblika rada, posebno su pogodni za primenu diskusije, radioničarski rad, fokus grupe i dr., gde će svi učesnici aktivno oblikovati edukativni proces, argumentovano izlažući sopstvena stanovišta, uz uvažavanje i prihvatanje drugih, čime se kroz višestruko razumevanje, podstiču dvosmerni komunikacija i analiza drugačijih perspektiva među njima.

Kako je pokazalo ovo istraživanje, od naročite je važnosti raditi na motivaciji učitelja za kontinuiranu edukaciju i obezbeđivanju uslova za njihovo stalno stručno usavršavanje, jer kako se intenziviraju

društveni procesi i promene, tako se i sadržaji o društvu revidiraju i zahtevaju nova znanja i veštine učitelja. Bitno je da na seminarima i obukama oni preuzimaju što aktivniju ulogu i učešće, da u kontinuitetu prate savremenu literaturu koja se bavi obradom sadržaja o društvu, te da se ohrabruju da se aktivno suoče sa eventualnim preprekama i dilemama u ovom domenu, uz odgovarajuću podršku obrazovnog sistema i stručne zajednice.

Literatura

- Bjekić, D. i Zlatić, L. (2006). *Komunikaciona kompetencija nastavnika*. Čačak: Legenda.
- Bognar, B. (2008). Učitelji nisu realizatori tuđih ideja nego vlasnici promjena. *Profil akademija*, 15, 4-7.
- Bohner, G. & Wanke, M. (2002). *Attitudes and attitude change*. East Sussex: Psychology Press.
- Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
- Cvjetičanin, S., Segedinac, M. i Halaši, T. (2010). Značaj primene metode eksperimenta u razrednoj nastavi. *Nastava i vaspitanje*, 2, 173-189.
- Dimbleby, R. & Burton, G. (1998). *More Than Words: An Introduction to Communication*. London and New York: Routledge.
- Jernei, Ž. i Kutleša, V. (2012). Stavovi prema radu, radni učinak i namera da napuste organizaciju sa naučnicima. *Suvremena psihologija*, 15(1), 43-64.
- Jorgić, D. (2011). *Interaktivno stručno usavršavanje nastavnika*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Kamenarac, O. (2010). Profesionalni razvoj nastavnika – proces aktivne konstrukcije znanja u autentičnom školskom kontekstu. *Pedagoška stvarnost*, 1-2, 107-119.
- Previšić, V. (2003). Suvremeni učitelj: odgojitelj medijator-socijalni integrator. U: B. Ličina (ur.), *Učitelj-učenik-škola, Zbornik radova Znanstveno-stručnog skupa u Petrinji* (str. 13-19). Zagreb: HPKZ.
- Sakač, M. i Marić, M. (2014). Nastavnik u kontekstu globalizacije. U: V. Milisavljević (ur.), *Zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem: Nauka i globalizacija* (pp. 1127-1137). Sarajevo: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet.
- Schwarz, N. & Bohner, G. (2001). The construction of attitudes. In: A. Tesser & N. Schwarz (Eds.), *Intrapersonal Processes – Blackwell Handbook of Social Psychology* (pp. 436-457). Oxford: Blackwell.
- Španović, S. (2008). *Didaktičko oblikovanje udžbenika: Od otkrivajućeg vođenja do samousmerenog učenja*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.

Prilozi

Rezultati analize relacija socijalnih odnosa i sadržaja nastave prirode i društva – prva pretpostavka

Prilog broj 1: Matrica korelacije za sadržaj nastave i socijalne odnose

Correlations

		soc_odnosi	sadrzaj_nastave
soc_odnosi	Pearson Correlation	1	.199**
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	293	288
sadrzaj_nastave	Pearson Correlation	.199**	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	288	296

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Prilog broj 2: Rezultati regresione analize uz prvu pretpostavku

Regression

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	soc_odnosi ^b	.	Enter

a. Dependent Variable: sadrzaj_nastave

b. All requested variables entered.

Prilog broj 2a: Prikaz predikcije i varijanse za sadržaje nastave

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.199 ^a	.040	.036	6.64152

a. Predictors: (Constant), soc_odnosi

Prilog broj 2b: Prikaz F testa i statističke značajnosti za sadržaje nastave

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	d f	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	521.309	1	521.309	11.818	.001 ^b
Residual	12615.410	286	44.110		
Total	13136.719	287			

a. Dependent Variable: sadrzaj_nastave

b. Predictors: (Constant), soc_odnosi

Prilog broj 2c: Prikaz statističke značajnosti socijalnih odnosa za predikciju sadržaja

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	39.272	4.196		9.358	.000
	soc_odnosi	.396	.115	.199	3.438	.001

a. Dependent Variable: sadrzaj_nastave

Rezultati analize relacije stručnog usavršavanja i sadržaja nastave prirode i društva – druga pretpostavka

Prilog broj 3: Matrica korelacije sadržaja nastave i stručnog usavršavanja

Correlations

		sadrzaj_nastave	usavrsavanje
sadrzaj_nastave	Pearson Correlation	1	.523 ^{**}
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	296	289
usavrsavanje	Pearson Correlation	.523 ^{**}	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	289	294

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Rezultati regresione analize uz drugu pretpostavku

Regression

Variables Entered/ Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	usavrsavanje ^b	.	Enter

a. Dependent Variable:sadrzaj_nastave

b. All requested variables entered.

Prilog broj 3a: Prikaz predikcije i varijanse za sadržaje nastave

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.523 ^a	.274	.271	5.78497

a. Predictors: (Constant),usavrsavanje

b. Dependent Variable:sadrzaj_nastave

Prilog broj 3b: Prikaz F testa i statističke značajnosti za sadržaje nastave

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	d f	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	3621.529	1	3621.529	108.216	.000 ^b
	Residual	9604.699	287	33.466		
	Total	13226.228	288			

a. Dependent Variable:sadrzaj_nastave

b. Predictors: (Constant), usavrsavanje

Prilog broj 3c: Prikaz statističke značajnosti stručnog usavršavanja za predikciju sadržaja

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	26.357	2.632	.523	10.013	.000
	usavrsavanje	.709	.068		10.403	.000

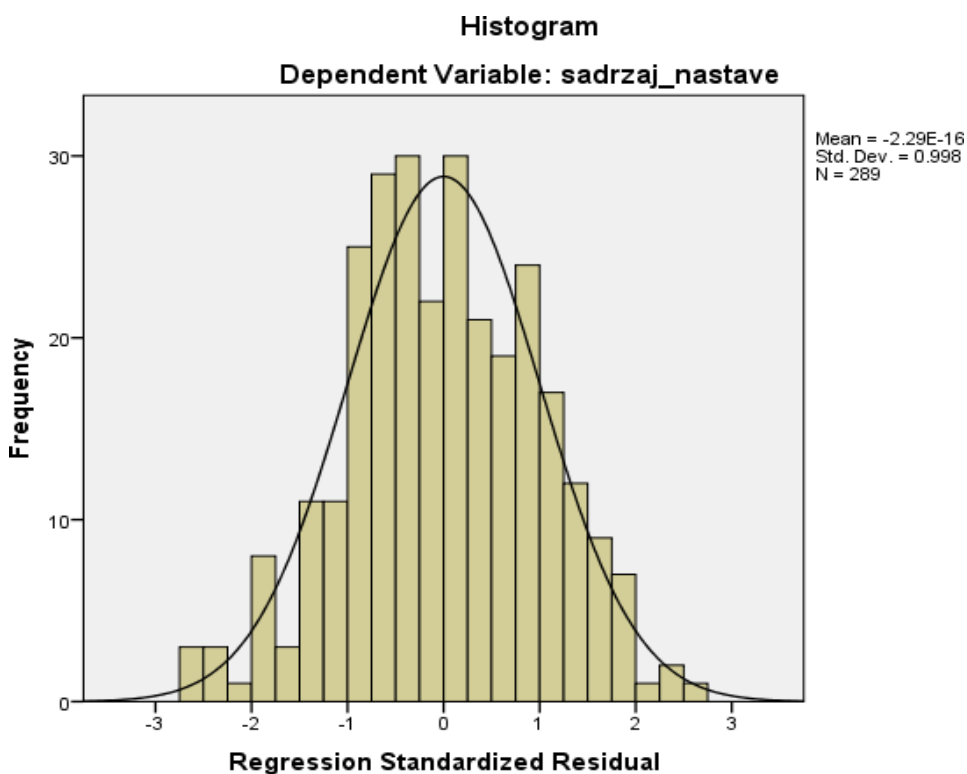
a. Dependent Variable: sadrzaj_nastave

Residuals Statistics^a

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	43.3767	64.6516	53.5087	3.54609	289
Residual	-15.59582	15.14921	.00000	5.77492	289
Std. Predicted Value	-2.857	3.142	.000	1.000	289
Std. Residual	-2.696	2.619	.000	.998	289

a. Dependent Variable: sadrzaj_nastave

Prilog broj 3d: Prikaz 1 – Grafikon

Biografije autora

Dr Đorđe Cvijanović zaposlen je na radnom mestu direktora osnovne škole “Slobodan Bajić Paja“ u Sremskoj Mitrovici. Objavio je više naučnih radova. Autor je publikacije: Stradanje Srba u mitrovačkoj kaznioni tokom 20. veka. Koautor je trotomne monografske publikacije: Tragom mitrovačke kaznionice 1884 – 1946. Uvršten je u jedinstven Leksikon stvaralaca, autora dr Milenka Kundačine i mr

Mirjane Pajić, gde je predstavljen kao jedan od prosvetnih radnika, koji aktivno stvaraju i izdvajaju se svojim metodičkim pristupom u profesionalnoj populaciji.

Prof. dr Mia Marić zaposlena je u zvanju redovnog profesora za užu naučnu oblast Psihološke nauke, na Pedagoškom fakultetu u Somboru, Univerziteta u Novom Sadu. U fokusu nastavnog i naučnog rada su joj oblasti psihologije obrazovanja i razvoja dece predškolskog i školskog uzrasta. Objavila je veći broj naučnih radova u časopisima međunarodnog i nacionalnog značaja, te zbornicima radova sa naučnih konferencija. Autor je dva udžbenika. Angažovana je kao istraživač na više naučno-istraživačkih projekata, koji se bave obrazovanjem u domenu razredne nastave.

Prof. dr Aleksandar Janković zaposlen je u zvanju vanrednog profesora za oblast Metodičkih nauka, na Pedagoškom fakultetu u Somboru, Univerziteta u Novom Sadu. Pored sadašnjeg angažovanja u nastavi, istovremeno se bavi i naučno-istraživačkim radom najviše u oblasti predškolskog vaspitanja i metodika razredne nastave. Do sada je objavio dve monografske studije i veći broj naučnih radova u domaćim i stranim časopisima različitih kategorija na polju društvenih i humanističkih nauka, kao i zbornicima radova sa domaćih i međunarodnih naučnih skupova. Takođe, bio je rukovodilac i učesnik na nekoliko naučno-istraživačkih projekata.